

Зонування деградованих боліт: екологічні, економічні та соціальні аспекти

Євген Білецький, студент¹ (ORCID: 0009-0009-3914-6799)

¹Київський національний університет будівництва і архітектури, м.Київ, Україна

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто екологічне та соціально-економічне значення боліт як важливих елементів сталого землеустрою. Підкреслено роль зонування землекористування у збереженні та відновленні деградованих екосистем, інтеграції природоорієнтованих рішень і врахуванні кліматичних сценаріїв. Особлива увага приділена економічним стимулам, прозорості управління та міжсекторальній координації. Зроблено висновок, що поєднання правових, наукових та фінансових механізмів здатне трансформувати болота з деградованих територій у цінні природні активи, що підвищують стійкість ландшафтів і сприяють досягненню цілей сталого розвитку.

Ключові слова: болота, сталий землеустрій, зонування землекористування, відновлення екосистем, кліматична адаптація, біорізноманіття, природоорієнтовані рішення.

1. ВСТУП

Болота, попри їх відносно незначне просторове поширення, мають значний вплив на збереження біорізноманіття, регулювання гідрологічних процесів та пом'якшення наслідків зміни клімату. В Україні, як і в багатьох інших країнах, ці екосистеми зазнають зростаючого тиску через конкуренцію за землі, деградацію, спричинену нераціональною аграрною та промисловою діяльністю, а також очікувані наслідки зміни клімату. Виклик полягає не лише в тому, щоб зупинити подальше виснаження боліт, а й у тому, щоб активно відновлювати ці ландшафти в межах узгодженої системи сталого землеустрою, яка враховує як екологічні функції, так і соціально-економічні потреби.

2. МЕТА РОБОТИ

Мета роботи полягає у дослідженні екологічного та соціально-економічного значення боліт у системі сталого землеустрою та обґрунтуванні можливостей інтеграції природоорієнтованих рішень у практику зонування землекористування.

3. ОСНОВНА ЧАСТИНА

Інтеграція деградованих боліт у процеси зонування землекористування відкриває можливість формалізувати їх охорону, водночас включаючи завдання відновлення у ширший контекст територіального планування. Підхід на основі зонування дає змогу балансувати різні інтереси землекористування, виділяючи спеціальні зони адаптації боліт для заходів, спрямованих на їх екологічне відновлення.

Однак така інтеграція залежить від стратегічного визначення пріоритетів, які мають перетинатися з політикою охорони біорізноманіття та управління природними ресурсами. Наприклад, національні та субнаціональні схеми пріоритетизації, подібні до тих, що вже використовуються для охорони боліт в інших країнах, демонструють, що включення критеріїв кліматичної стійкості до процесів відбору ділянок для природоохоронних угідь чи викупу земель значно підвищує шанси на довгострокове збереження функціональності

екосистем — навіть за умов несприятливих кліматичних трендів.

Адаптація подібних методів до української правової та адміністративної системи могла б забезпечити науково обґрунтовану основу для захисту деградованих боліт, які мають потенціал для відновлення. Екологічне значення боліт виходить далеко за межі самих середовищ існування — вони є невід'ємною складовою водогосподарських систем на рівні річкових басейнів.

Відповідно, погіршення їхнього стану має негативні наслідки для всієї водної мережі нижче за течією. Стратегічне зонування може допомогти уникнути перетворення земель, що призводить до фрагментації болотних систем або порушення їх гідрологічного зв'язку. Для цього необхідно ідентифікувати зони, де людська діяльність має бути обмежена, щоб зберегти стійкість боліт до змін гідрологічного режиму.

Міжнародний досвід показує, що державні нормативні акти можуть передбачати інструменти на кшталт «прибережних резильєнтних сервітутів» або подібних механізмів, що забезпечують простір для міграції боліт у разі підвищення рівня моря [1, 2]. Хоча підняття рівня моря не є однаково актуальним для внутрішніх регіонів України, аналогічні загрози — наприклад, зростання частоти повеней — потребують аналогічного застережливого підходу у плануванні.

Українське законодавство вже містить елементи, придатні для впровадження природоорієнтованих рішень у процесі зонування. Норми щодо охорони земель передбачають заходи, що прямо стосуються підтримання або відновлення боліт: запобігання ерозії та порушенню водного режиму, збереження деградованих земель з низькою продуктивністю, забезпечення екологічної збалансованості ландшафтів через інтегроване використання ресурсів [3].

Проте ці положення часто залишаються загальними політичними деклараціями, а не просторово визначеними інструментами, прив'язаними до конкретних проектів місцевого землеустрою. Інтеграція таких положень у конкретні категорії зонування надала б їм реальної дієвості.

Одним із практичних наслідків цього підходу є те, що карти зонування мають враховувати не лише поточний екологічний стан, а й моделювання майбутніх умов в умовах кліматичних змін. Такий адаптивний підхід дозволяє виділити території, де деградовані болота можуть відновитися шляхом гідрологічного відновлення або спрямованого відтворення рослинності, за умови створення належних умов і недопущення подальшої деградації.

Існують прецеденти, коли поєднання нормативного зонування з фінансовими механізмами підвищувало рівень дотримання вимог і прискорювало екологічну реабілітацію.

Важливою проблемою залишається забезпечення міжгалузеві координації, щоб зонування для захисту боліт не було відірване від реформ аграрного землевпорядкування чи лісоуправління. Наприклад, політики, що просувають «природоорієнтовані методи» ведення лісового господарства, можуть ефективно поєднуватися з відновленням боліт, якщо обидва процеси відбуваються в межах одного водозбірного басейну.

Для цього потрібні інституційні механізми, які забезпечать обмін інформацією між лісовими структурами, водогосподарськими органами та органами місцевого планування.

Європейські ініціативи, такі як Evaluwet, демонструють, що стандартизація методик оцінювання боліт посилює їхню позицію у процесах прийняття рішень, основаних на аналізі витрат і вигод [4]. Коли такі методики враховують не лише екологічні, а й соціально-економічні вигоди, як-от зменшення ризику повеней, вони стають більш переконливими в переговорних процесах зонування, де неминучі компроміси.

Функціональна інтеграція деградованих боліт до офіційних категорій землекористування є не лише політичним зобов'язанням, а й операційною дорожньою картою для реалізації відновлювальних ініціатив. Проте це має супроводжуватися моніторингом, що відповідає тривалим часовим рамкам екологічного відновлення — часто роки або десятиліття, а не політичні цикли.

Зонування земель у своєму найширшому розумінні є інструментом просторового планування, який передбачає розподіл земельних ресурсів між різними видами використання, а також регламентує умови, за яких це використання може здійснюватися. У функціональному сенсі воно виконує як превентивну, так і проактивну роль у сфері управління: превентивну — шляхом обмеження несумісних змін у землекористуванні, які призводять до деградації екосистем; проактивну — через резервування або адаптацію територій для екологічного відновлення.

В українських умовах система зонування безпосередньо перетинається з процедурами землеустрою, які визначають межі сільськогосподарських, лісових, природоохоронних і населених територій.

Хоча зонування може визначити великі площі, придатні для екологічного відновлення, їх реальний захист часто залежить від фінансових стимулів або альтернативних джерел доходу для землевласників.

Серед таких механізмів можуть бути:

- виплати за екосистемні послуги, пов'язані з відновленням водного режиму;
- пільгове оподаткування земель, що входять до природоохоронних зон;
- державне співфінансування заходів з рекультивативної відповідно до правил зони.

Упровадження таких заходів має базуватись на прозорих критеріях, щоб уникнути зловживань та нерівномірного розподілу вигод.

Просторова зв'язаність — ще один важливий екологічний принцип при плануванні відновлення боліт. Ізольовані ділянки можуть частково відновити функціональність на місцевому рівні, але не забезпечать регіональної стійкості без зв'язку з верхів'ями річкових басейнів та заплавами нижче за течією.

Міжнародні методики, як-от оцінка цінності біотопів у ГІС, дозволяють оцінити ділянки за їх екологічною цінністю та потенційним внеском у майбутньому в умовах змін клімату [5]. Застосування таких підходів в Україні дозволило б визначити пріоритетні ділянки деградованих боліт, відновлення яких матиме найбільший кумулятивний ефект для стабільності гідромережі та підтримки біорізноманіття.

Інституційна координація — заключна і обов'язкова умова ефективного функціонування всіх згаданих принципів. Рішення щодо зонування для відновлення боліт мають ухвалюватись за участі представників аграрного, лісового, водогосподарського, містобудівного та екологічного секторів одночасно, а не по черзі. Це дозволяє уникнути конфліктів, коли, наприклад, розширення населених пунктів зачіпає території, стратегічно призначені для гідрологічного буферування у разі паводків.

4. ВИСНОВКИ

Сучасний стан боліт в Україні, позначений значною деградацією, але з наявністю осередків потенціалу відновлення, підкреслює нагальність і можливість впровадження інтегрованих підходів зонування. Використовуючи наукові дані, правові інструменти та партисипативне управління, можливо трансформувати фрагментовані та вразливі залишки боліт у взаємопов'язані мережі, що підтримують екологічні функції та соціально-економічні вигоди.

Список літератури

- [1] Common Law Framework for a Rolling Easement. Coastal Resilience : вебсайт. URL: <https://coastalresilience.tamu.edu/home/wetland-protection/policy-framework/bay-and-ocean-side-submerged-lands-some-fundamental-differences-in-law-and-management/common-law-framework-for-a-rolling-easement/>
- [2] Rolling Conservation Easements. Wetlands Watch : вебсайт. URL: <https://www.wetlandswatch.org/rolling-conservation-easements>
- [3] Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV : станом на 08.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
- [4] European valuation and assessment tools supporting wetland ecosystem legislation (EVALUWET). European Commission, CORDIS : вебсайт. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/EVK1-CT-2000-00070>
- [5] Brander L. M., Bräuer I., Gerdes H., Ghermandi A., Kuik O. J., Markandya A., Navrud S., Nunes P. A. L. D., Schaafsma M., Vos H., Wagtendonk A. Using meta-analysis and GIS for value transfer and scaling up: Valuing climate change induced losses of European wetlands. *Environmental and Resource Economics*. 2012. Vol. 52, no. 3. P. 395–413. URL: <https://doi.org/10.1007/s10640-011-9535-1>